

منظر شهری، بررسی تطبیقی سه مفهوم در شهر

محسن فیضی

دکتری معماری منظر
دانشیار گروه معماری،
دانشکده معماری و
شهرسازی، دانشگاه
علم و صنعت ایران

MEFAIZI@UST.AC.IR

اهمیت است. منظر، در ارتباط قدیمی با هنر نقاشی (منظرپردازی)، وسیله‌ای در محور عمودی بود که در یک دوره زمانی در معماری مدرن از آن به عنوان پیش‌زمینه عمودی استفاده شد. در معانی این دوره، منظر عمودی مورد تأکید قرار گرفت. در معماری پست مدرن منظر به حالت افقی چرخید و به جای اشغال حوزه نمایشی (نقاشی)، منظر جدید تعریف شده، فضای نمادها و نشانه‌ها را اشغال کرد. در این حالت منظر به عنوان یک سطح افقی و ادامه‌دار تعریف شد (Gray, 2005:44).

در تعریف «کال» از منظر شهری، تأکید بر بخش‌های عینی و ذهنی فرم شهری است که در بستر فضایی یک شهر کوچک (شهرک) متجلی می‌شود. اگرچه وی با عناصر میلان شهری و پوشش گیاهی نیز سعی در ارائه حس متفاوت و بی‌پایان از فضا دارد، اما اشاره مستقیم وی به خرد فضاها و راهکارهای ارتقای حس مکان در منظر شهری معطوف می‌شود. مرور سابقه این بحث نشان می‌دهد که کاربرد این واژه غالباً در میان متون طراحی و برنامه‌ریزی شهری متداول است (Carmona, 2006).

جغرافی‌دانان و برنامه‌ریزان شهری تعاریف متعدد و با رویکردهای متنوعی را از واژه «Landscape» ارائه داده‌اند. اما همه این تعاریف در ویژگی‌هایی از این مفهوم چون انعطاف‌پذیری، عینیت و تأکید بر عناصر طبیعی زمین نوعی وفاق نسبی دارد. در جایی «جیمز کورنر» می‌گوید که «لغت منظر زمین (Landscape) به محیطی که در آن طبیعت و نه محیط طبیعی غالب است برمی‌گردد» (Corner, 2006:26).

تبیین «منظر شهری» در سه واژه

«رم کولپاس» عنوان می‌کند که منظر (Scape)، منظر شهری (Townscape) و منظر زمین (Landscape) در تلاش برای پرکردن تفاوت‌های میان پרוخالی، داخل و بیرون، مرکز و حاشیه است. بدین معنا منظر سعی در ترغیب همگرایی میان معماری، منظر زمین و زیر ساخت دارد (Ellin, 2006:54).

مفهوم دیگر، واژه «Urbanscape» است که توسط «ریچارد مارشال» عنوان شد (Mossop, 2006:165). اصطلاح «Cityscape» نیز با همین معنا در برخی متون به کار رفته است. به نظر می‌رسد نزدیک‌ترین واژه فارسی به این اصطلاح، عنوان منظر عینی - ذهنی شهر باشد. در این معنا، منظر شهری عضوی از جامعه شهری است که همراه با اهالی آن در همه تجربه‌ها و حوادث خاطره‌ساز که تاریخ و ذهنیت افراد جامعه را نقش می‌دهد، حاضر بوده است. فرم ابنیه، نمادهای فرهنگی، حوادث تاریخی، فضاهای باز، جداره‌های شهری و نظایر آن همگی جزء لاینفکی از این مفهوم قلمداد می‌شود. آنچه در غالب عبارات و متون از آن تحت عنوان منظر شهری یاد می‌شود، اشاره‌ای بر موجودیتی عینی - ذهنی دارد و دربردارنده و انعکاس‌دهنده فرهنگ و شرایط بستر یک جامعه است، مدلول این واژه است.

پس از مدت‌ها مناقشه درباره مفاهیم یکسان منظر و سیمای شهری و رفع اختلاط معنایی آنها در قالب ساختمایه‌های عینی و ذهنی، نوبت به بحث در مورد سایر واژگان این حوزه رسیده است. همه ما با مفهوم منظر شهری آشنا هستیم. اما آنچه در این میان ابهام برانگیز است، کاربرد واژگان مشابه به زبان انگلیسی برای یک مفهوم است. آیا این واژگان همگی بر یک مفهوم مشابه و یکسان اشاره دارند؟ یا اینکه وجوه توجه و الزامات کاربردی هریک با دیگری متفاوت است؟ هدف این نوشتار کوتاه بررسی تطبیقی معانی و کاربردهای واژگان مشابه به زبان انگلیسی برای مفهوم «منظر شهری» به منظور کاربرد درست آن در ادبیات تخصصی معماری و شهرسازی ایران است.

واژگان کلیدی: منظر شهری، منظر زمین، عینی و ذهنی.

سیر واژه «منظر»

هنگامی که «گوردون کال» برای نخستین بار واژه «Townscape» را در سال ۱۹۶۱ عنوان کرد، مفهومی شهری با ذکر پارهای خصوصیات بصری شهرسازانه را مدنظر داشت. وی در مقاله‌ای که تحت همین عنوان در مجله «Architectural Review» منتشر کرد، منظر هر شهری را پاسخی به رفتارهای انسانی، وضعیت آب و هوایی، فاکتورهای ایمنی و به بیان دیگر مداخله‌های ماهرانه در چارچوب افزایش توانایی‌های محیط قلمداد کرد. به عبارتی دیگر وی برداشت هر شخصی از منظر شهری را متأثر از حس بینایی، حس مکان و محتوای محیطی که فرد در آن قرار می‌گیرد، برمی‌شمرد. آنچه در این ترکیب اهمیت بسیار دارد، کاربرد واژه منظر (Scape) است که معنای بخش متجلی (عینی) و غیرمتجلی (ذهنی) فرم را در برمی‌گیرد و متضمن تبلور بصری، کارکردی و معنایی عناصر متشکله فضا است. در بررسی این معنا توجه به تغییرات مفاهیم کاربردی منظر طی قرون گذشته حائز

۱. واژه Urbanscape در حوزه کالان

منظر شهری چون دورنما، فرم و ساختار شهر کاربرد دارد، مأخذ:

www.semisane.wordpress.com

است. «اسپرای ریگن» بیشتر از سایرین بر وجوه این معنا تأکید می‌کند. وی معتقد است که شکل زمین و عوارض آن به عنوان یک عامل اولیه، شکل شهر را تعیین می‌کند. او معتقد است عوارض برجسته «Landscape» مانند شکل کوهستانی، رشته تپه‌ها، پرتگاه‌ها، فلات‌ها، رودها یا دریاچه‌ها به عنوان عرصه‌هایی پر قدرت بر منظر آن تأثیر می‌گذارد. بدین ترتیب کاربرد این مفهوم در کلیه سطوح شهر امکان‌پذیر است.

دیگر واژه کلیدی که در معنای منظر شهری کاربرد دارد، «Urban Lan scape» است. تأکید این مفهوم که معماران منظر غالباً از آن استفاده می‌کنند، بر منظر زمین در حوزه شهری و نیز عینیت کالبد شهر است. در بسیاری منابع، مقصود از این واژه همان منظر خیابان (streetscape) تلقی شده است (Relph, 1987). یعنی منظری که با تکیه بر شرایط طبیعی زمین در شهر تعریف شده و با مؤلفه‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی بستر تطابق یافته

جمع‌بندی

از بررسی تطبیقی میان سه اصطلاح «URBAN LANDSCAPE»، «URBANSCAPE-CITYSCAPE» و «TOWNSCAPE» می‌توان نتایج زیر را استخراج کرد:

- واژه «URBANSCAPE» به لایه‌های «منظر عینی-ذهنی شهر» اشاره دارد. این مفهوم بر فرم شهری در قالب مؤلفه‌های اجتماعی، کالبدی، فرهنگی و زیست محیطی تأکید دارد. به گونه‌ای که مؤلفه‌های کالبدی تشکیل‌دهنده آن را مفاهیمی چون دورنمای شهری، فرم شهری، ساختار شهری و جداره‌های شهری تشکیل می‌دهد. مقیاس کاربردی این واژه به حوزه منظر کلان شهر نزدیک‌تر است (تصویر ۱).
- واژه «URBAN LANDSCAPE» بهتر است به معنای «منظر زمین در شهر» به کار رود. تأکید این مفهوم مطابق معنای واژه «LANDSCAPE» بر عنصر زمین و به‌کارگیری الگوهای طبیعی در شکل زمین است. مؤلفه‌های شکل زمین، توپوگرافی، پوشش گیاهی، آب و چشم‌اندازهای افقی به عنوان مهم‌ترین ارکان این مفهوم مطرح است. به عبارتی دیگر این مفهوم در هر سه سطح کلان، میانی و خرد کاربرد دارد (تصویر ۲).
- واژه «TOWNSCAPE» معادل واژه «منظر عینی-ذهنی شهرک یا شهر کوچک» به چشم‌اندازهای افقی و عمودی شهرهای کوچک و نواحی شهری اشاره دارد. جداره‌ها و کریدورهای شهری با دید پیاده و سواره، منظر خرد فضاهای شهری، لذت بصری، کنش و واکنش‌های میان شهر و مردم، نمادها و نشانه‌ها و مواردی از این قبیل در قالب این مفهوم بروز می‌کند. به نظر می‌رسد مقیاس کاربردی این مفهوم به سطوح میانی و خرد نزدیک‌تر است (تصویر ۳). اگرچه به روشنی نمی‌توان مرز میان مفاهیم سه‌گانه مرتبط با عنوان منظر شهری را ترسیم کرد؛ اما با ذکر پاره‌ای از ویژگی‌ها و مشخصات حوزه‌های عملکردی-فضایی به گونه‌ای که در این نوشتار به آن پرداخته شد، می‌توان تاحدی برای روشن‌سازی و رفع ابهام به‌کارگیری مفاهیم مورد نظر در زبان فارسی کوشید.

منابع

- Carmona, M. et.al (2006) *public places, urban spaces*, Architectural Press, Oxford.
- Corner, J. (2006) *Terra Fluxus*, in the Landscape Urbanism Reader, (ed.) Waldheim, C., Princeton Architectural Press, New York.
- Ellin, N. (2006) *Themes of Postmodern Urbanism*, in: the Urban Design Reader, (Eds) Larice, M. & Macdonald, E., Routledge.
- Gray, C. (2005) *from emergence to divergence: modes of landscape urbanism*, Unpublished Master thesis, University of Edinburgh.
- Mossop, E. (2006) *Landscape of Infrastructure*, in the Landscape Urbanism Reader, (ed.) Waldheim, C., Princeton Architectural Press, New York.
- Relph, E. (1987) *the Modern Urban Landscape*, Croom Helm Ltd, New South Wales.
- *Urban Landscapes: Discourses/ Politics/ Poetics* (2007) University of Washington.

۳: شیکاگو، ۲۰۰۷. Townscape منظر خرد فضاهای شهری و تعامل مردم با شهر و نظایر آن است، مأخذ: www.freephotooftoday.com

۲: منظر بوداپست، واژه Urban Landscape اشاره به فرم زمین و به کارگیری الگوهای طبیعی در شهر دارد، مأخذ: www.adoretoexplore.com

